

УДК 343.21(477)

І. А. Дришлюк

кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ¹

Необхідність прийняття нового кримінального законодавства була пов'язана з тим, що функціонування правової демократичної держави не може відбуватися без ефективної законодавчої бази. Такою законодавчою базою у боротьбі із злочинністю став Кримінальний кодекс України 2001 року. Тринадцятирічний досвід застосування чинного закону про кримінальну відповідальність дає змогу зупинитися на деяких проблемах, які виникли в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності.

Так, актуальною є проблема співвідношення стабільності та якості кримінального законодавства. Численні зміни та доповнення, яких зазнав Кримінальний кодекс за останні роки, свідчать, що у правотворчій діяльності відсутній системний, виважений, науково обгрунтований підхід до вирішення нагальних проблем сьогодення. Кримінальна репресія не є найефективнішим засобом подолання економічних, політичних та соціальних протиріч, які дійсно мають місце у сучасному українському суспільстві.

Прийняття нового кримінального процесуального законодавства України знов порушило давню проблему — проблему кримінального проступку. Перша дискусія щодо цього інституту мала місце ще наприкінці 70-х — початку 80-х років минулого століття. Дискусія була активною, було багато пропозицій, а виникла вона тому, що перенасичене репресією радянське суспільство вже не витримувало тягар злочинності, зокрема тієї її частини, що була пов'язана з вчиненням так званих малозначних злочинів і злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки.

Загалом, підтримуючи ідею введення інституту кримінального проступку, треба прийняти до уваги такі моменти. Зміст кримінальних проступків повинні становити окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом належать до злочинів невеликої тяжкості. І тут виникає проблема криміналізації і декриміналізації тих чи інших суспільно небезпечних діянь, з урахуванням глибокого і всебічного вивчення соціальної зумовленості визнання відповідних видів правопорушень кримінальними проступками. Крім того, треба вирішити техніко-юридичне питання — або виокремлення кримінальних проступків у рамках Кримінального кодексу, у вигляді книги Особливої частини з одночасним закріпленням основних характе-

¹ Доповідь на засіданні науково-методологічного семінару з правознавства економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

ристик цієї групи діянь у нормах Загальної частини, або прийняття окремого Закону про кримінальні проступки.

З проблемою кримінальних проступків пов'язана і наступна проблема — формальне визначення характеру і ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення. Мова йде про класифікацію злочинів та її критерії. На протязі багатьох років теорія кримінального права оперувала таким поняттям, як законодавча оцінка суспільної небезпеки злочину, яка знаходила своє закріплення у санкції статті Особливої частини. Але Законом України від 11 листопада 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» в ст. 12 Кримінального кодексу був внесений ще один критерій — розмір штрафу. Наявність декількох критеріїв для оцінки суспільної небезпеки того чи іншого діяння тягне за собою дуалізм такої оцінки, а в кінцевому результаті — відсутність об'єктивного критерію загалом. Склалася ситуація, коли критеріями класифікації злочинів є, з одного боку, найбільш суворе покарання — позбавлення волі, і, одночасно, з іншого боку, найменш суворе покарання — штраф.

Ще в період підготовки нового кримінального законодавства в одному із проєктів передбачалася відповідальність юридичних осіб, однак більшість науковців цю ідею не підтримана. Наразі питання про розширення кола суб'єктів кримінальної відповідальності вирішено — відповідно до Закону України від 23 травня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» Загальна частина Кримінального кодексу доповнена розділом XIV–1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Але треба ще раз замислитись — чи є потреба у такій кардинальній новації. Безумовно, час від часу життя висуває потребу перегляду тих чи інших положень, які є традиційними. Однак, чи настав час перейти до визнання як суб'єкта злочину і юридичних осіб? Здається, що ні. У всякому разі, досвід іноземних держав не є найбільш вагомим аргументом у цьому питанні.

За останні роки певні зміни відбулись у нормативно-правовому регулюванні інституту співучасті у злочині. Закріплені при прийнятті Кримінального кодексу деякі форми співучасті і ознаки окремих видів співучасників виявились недосконалими. Спроба виправити ситуацію була здійснена Законом України від 14 квітня 2008 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», однак, невдало.

Так, визначення організованої групи обмежує можливості боротьби з таким особливо небезпечним злочиним, як бандитизм. Якщо виходити із змісту ч. 3 ст. 28 Кримінального кодексу, то учасники банди чисельністю дві особи не можуть розглядатися як організована група, хоча практика знає випадки створення бандитських утворень саме такої чисельності. За таких обставин, вчинене бандою кваліфікується за менш тяжкою статтею.

Є певні суперечності у визначенні видів співучасників. Стаття 27 Кримінального кодексу, описуючи ознаки видів співучасників, спиралася на визначення співучасників, зафіксоване у попередньому кримінальному законодавстві. Доповнення закону торкнулись організатора злочину у зв'язку зі створенням та керівництвом організованими формами злочинних об'єднань. Дві нові характеристики організатора — «створення та керівництво діяльністю організованої групи чи злочинної організації» фактично повторили зафіксовані у тій же нормі ознаки організатора, якими є «організація вчинення злочину (злочинів) та керівництво його (їх) підготовкою чи вчиненням» (ч. 3 ст. 27 КК України).

Певні зміни відбулися і у розумінні такої форми множинності злочинів, як повторність, а саме: повторність тотожних злочинів. У судовій практиці декілька вчинених особою закінчених тотожних злочинів, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, кваліфікувалися за тією частиною статті Особливої частини КК, яка встановлювала відповідальність за повторне вчинення такого злочину. Такої позиції дотримувався і Пленум Верховного Суду України. Проте, в постанові «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7 Пленум Верховного Суду України висловив рекомендацію, згідно з якою, коли особа вчинила декілька тотожних злочинів, які утворюють повторність, але перший з них не має кваліфікуючих ознак, то він кваліфікується за частиною першою відповідної статті Особливої частини КК, а наступні злочини, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, — за частиною другою цієї статті за ознакою вчинення їх повторно.

Ще одне питання, на яке варто звернути увагу, стосується визначення поняття «підстави кримінальної відповідальності». Формулювання поняття «підстави кримінальної відповідальності» (ст. 2 КК України) є більш вдалим у порівнянні із формулюванням, яке давалось статтю 3 КК УРСР 1960 року, однак воно не позбавлене певних недоліків. Проблема полягає у тому, що ряд діянь, за які передбачена кримінальна відповідальність, фактично не містять складу злочину (готування до злочину, замах на злочин, підбурювання, пособництво та деякі інші випадки). У кожному із зазначених видів поведінки відсутній той чи інший елемент складу злочину, передбаченого відповідною нормою Особливої частини КК України. Констатувати, що в таких діях є склад готування чи підбурювання до злочину, неможливо, тому що відповідні поняття сформульовані у Загальній частині кримінального закону. Тому підставами кримінальної відповідальності повинно охоплюватися вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого нормами Загальної та Особливої частини.